

طراحی مدلی برای رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی در مناطق آزاد تجاری

حیدر محمدزاده^۱

باقر ساروخانی^۲

عبدالرضا ادهمی^۳

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۸/۹

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۸/۵

چکیده

هدف اصلی مطالعه حاضر، طراحی الگویی برای کشف رابطه بین سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی در مناطق آزاد تجاری ایران بود. توسعه اقتصادی همراه با تغییرات بنیادین در اقتصاد و افزایش ظرفیت‌های تولیدی اعم از ظرفیت‌های فیزیکی، انسانی و اجتماعی است. سرمایه یکی از تعیین‌کننده‌های مهم برنامه‌های اقتصادی است و سرمایه اجتماعی به شکل مهارت‌ها، آموزش و تعلیم و کارآموزی از عوامل تولید و بهره‌وری است. روش تحقیق، تلفیقی و ابزار جمع‌آوری داده‌ها، مصاحبه عمیق و پرسشنامه بود. با استفاده از نظریه زمینه‌ای، عوامل و مولفه‌های تعیین‌کننده مدل رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی مناطق آزاد از نظر نخبگان این منطقه شناسایی گردید. جامعه آماری افراد دارای صلاحیت و آشنا نسبت به امور مناطق آزاد در منطقه آزاد بودند. بر اساس مدل طراحی شده، توسعه اقتصادی مناطق آزاد، مستلزم داشتن لوازمی است که اساس و پایه آن را تشکیل می‌دهند. مدل پیشنهادی، در برگیرنده پنج مقوله گسترش تولیدات دانش بنیان، ایجاد و توسعه اقتصاد پیشرفته، رشد داخلی اقتصاد، استفاده مفید از همه ظرفیت‌های داخلی و بین‌المللی و گسترش فرهنگ کسب و کار و رونق تولید داخلی به منظور صادرات است.

واژگان کلیدی: طراحی مدلی، سرمایه اجتماعی، توسعه اقتصادی، مناطق آزاد تجاری ایران.

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران- ایران.

۲. استاد گروه علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران- ایران (نویسنده مسئول).

۳. دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران- ایران.

مقدمه

طبق تعریف سازمان توسعه صنعتی ملل متحد (یونیدو)، مناطق آزاد تجاری، به عنوان محرکه‌ای در جهت تشویق صادرات صنعتی تلقی می‌گردد (یونیدو، ۵). بنابراین، یکی از سیاست‌ها و الزامات میان مدت برای ارتقای جایگاه تجارت خارجی ایران، توجه بیشتر به مناطق آزاد با محوریت صادرات می‌باشد. مطالعات انجام شده درباره عملکرد مناطق آزاد تجاری در ایران نشان می‌دهد که امروزه به دلایلی چند اهداف فوق تحقق نیافته است. این مناطق به جای این که موجبات رشد و رونق اقتصاد داخلی و ملی را فراهم سازند، جولانگاه محصولات تولید شده در کشورهای خارجی (مثل چین و ترکیه) گشته‌اند و مانعی بر توسعه اقتصادی کشور گردیده‌اند. با وجود این که اهداف و انگیزه‌های ایجاد مناطق آزاد تجاری در ایران جالب توجه می‌باشد، به دلیل انحراف از فلسفه و اساس فعالیت این مناطق که بر تولید و عملیات صنعتی، گردش تجارت و توسعه صادرات غیرنفتی استوار است، و نیز نواقص ناشی از عدم تطابق ابزارها با راهبردها، توسعه اهداف اصلی محقق نشد (خوش‌چهره، ۱۳۷۷: ۲). برخی دلایل ضعف در بهره‌گیری از منافع مناطق ویژه اقتصادی و آزاد تجاری ایران را می‌توان در بی‌توجهی به تولید، انتخاب نقطه جغرافیایی نامناسب و عدم وجود زیرساخت‌های لازم، عدم وجود نگاه استراتژیک و کلان به موضوع و چالش‌های قانونی طبقه‌بندی کرد (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۰). طبق آمارهای منتشرشده توسط شورای عالی مناطق آزاد و بر اساس آمار گمرک تراز تجاری ایران در طی سال‌های گذشته هر سال نسبت به سال قبل کمتر شده است و این مناطق به جای این که منبعی برای صادرات کالاهای صنعتی باشند به یکی از مهم‌ترین کانون‌های واردات کالاها، آن هم کالاهای غیر ضروری تبدیل شده‌اند. و این کار با اهداف تاسیس این مناطق مغایرت دارد (کامران، ۱۳۸۱: ۳۲). برای بررسی عملکرد منطقه آزاد صنعتی - تجاری ارس در حوزه تجارت چند شاخص مختلف را می‌توان مورد توجه قرار داد که اصلی‌ترین آن‌ها مقایسه میزان صادرات و واردات قطعی و حجم ترانزیت خارجی از این منطقه می‌باشد (عباسی اسفنجانی و دیگران، ۱۳۹۶: ۲). امروزه مطالعات مربوط به سرمایه اجتماعی و رابطه آن با توسعه اقتصادی یکی از موضوعات جدی مورد توجه در مباحث توسعه (اعم از اقتصادی یا جامعه‌شناختی)، قلمداد می‌شود. در ایران نیز شواهد حاکی از آن است که سرمایه اجتماعی یکی از حوزه‌هایی است که در دو دهه اخیر تحولات فراوانی در آن رخ داده و نیازمند مطالعه و برنامه‌ریزی است. مطالعات در کشورهای مختلف دنیا وجود دارد که نشان می‌دهد تفاوت سطح سرمایه اجتماعی منجر به تفاوت جدی در سطح توسعه‌یافتگی کشورها شده است. برای این که سرمایه اقتصادی و مادی در فعالیت‌های تولیدی بازده مطلوب ایجاد کنند نیاز به سرمایه انسانی دارند، یعنی نیازمند آن هستیم که نیروی کار ساده یا ماهر، مهندسان تحصیلکرده و مدیران مجرب در یک سازماندهی جمعی، این سرمایه و ماشین‌آلات را برای تولید محصولات به کار گیرند. بنابراین بدون سرمایه انسانی سرمایه اقتصادی به تنهایی قادر به تولید و ایجاد ارزش افزوده نیست. برای این که سرمایه انسانی بتواند سرمایه اقتصادی را به کار گیرد باید یک بستر و فضای اجتماعی وجود

داشته باشد تا تعامل، همکاری و مشارکت اعتماد‌آمیز در بین نیروهای انسانی شکل بگیرد. این بستر و فضای اجتماعی را سرمایه اجتماعی می‌نامیم که اجازه می‌دهد نیروی انسانی در یک تعامل سازنده سرمایه اقتصادی را به کار گیرد و تولید ایجاد کند و بنابراین ارزش افزوده ایجاد کند. می‌توان گفت که سرمایه اجتماعی عبارت است از مجموعه قوانین، هنجارها و ارزش‌هایی که در قلب‌ها و اندیشه‌ها نوشته شده است و بر رفتارهای اجتماعی آنان نظارت و حاکمیت دارد. به دیگر سخن سرمایه اجتماعی وقتی شکل می‌گیرد که هنجارها و ارزش‌ها در افراد به صورت عادات‌های رفتاری در آیند. در واقع دو دسته بر رفتار اجتماعی افراد نظارت و حاکمیت دارند: دسته اول، قوانین بیرونی هستند که توسط دولت تنظیم و توسط پلیس اعمال و نظارت می‌شوند، و دسته دوم، قوانین درونی‌اند، که عمدتاً ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی‌ای هستند که مورد پذیرش افراد قرار گرفته و به تدریج به صورت عادات رفتاری در آمده‌اند. البته قانون بیرونی هم فقط زمانی به کار می‌آید و موثر است که با ورود به قلب و اندیشه افراد درونی شود و افراد عملاً آن قانون را بپذیرند، در غیر این صورت قوانین به پوسته‌ای بی‌روح و بی‌تأثیر تبدیل خواهند شد که اعمال آن‌ها بسیار دشوار و پرهزینه است. بنابراین سرمایه اجتماعی از طریق تسهیل مبادلات و کاهش هزینه‌های غیرتولیدی می‌تواند کارآیی تولید و رشد را افزایش دهد (همان: ۳۵-۳۰). اگر از دیدگاه سرمایه به عنوان یک عامل تولید به مقوله سرمایه اجتماعی نگاه کنیم، بایستی سرمایه اجتماعی را به عنوان یکی از عوامل تولید در کنار سایر عوامل مانند سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی در نظر بگیریم. با توجه به نتایج گزارش‌های به عمل آمده از عملکرد مناطق آزاد تجاری مبنی بر عدم موفقیت آن‌ها در تحقق اهداف موردنظر، علی‌رغم به کارگیری منابع مادی و انسانی، به نظر می‌رسد که توجه به سرمایه اجتماعی و مولفه‌های تشکیل دهنده آن، می‌تواند در جهت تحقق اهداف متعدد مناطق آزاد تجاری-صنعتی تأثیرات مستقیم و تعیین کننده‌ای داشته باشد. سرمایه یکی از تعیین کننده‌های مهم برنامه‌های اقتصادی است. بهبود در کیفیت ابزارها و ماشین‌آلات، بهره‌وری نیروی کار را افزایش داده و از این طریق رفاه را بهبود می‌بخشد. اما سرمایه فقط جنبه فیزیکی ندارد. سرمایه انسانی که به شکل مهارت‌ها، آموزش و تعلیم و کارآموزی است نیز، جزء مهم تولید و بهره‌وری است (Becker, 1964). چگونگی و مهارت در تکنولوژی کسب و کار نیز جنبه دیگری از بهره‌وری است (Rumer, 1994: 27). مشابه این، کلمن (۱۹۹۰)، و پوتنام، لوناودی و نانتی (۱۹۹۳)، اشاره می‌کنند که ساختار اجتماعی یکی از تعیین کننده‌های مهم ارتقاء بهره‌وری فعالیت‌های اقتصادی است. روابط بین افراد، هنجارها و سنت‌ها به تسهیل هماهنگی و همکاری کمک می‌کند که خود موجب افزایش بهره‌وری می‌شود. هدف کلی، طراحی الگویی برای کشف رابطه بین سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی در مناطق آزاد ایران می‌باشد. سوال اصلی این تحقیق این است که سرمایه اجتماعی در مناطق آزاد تجاری و صنعتی ایران تا چه اندازه این مناطق را در تحقق اهداف توسعه اقتصادی کمک می‌نماید؟

سرمایه اجتماعی

از نظر کوهن و پروساک، سرمایه اجتماعی شامل اعتماد، درک متقابل، ارزش‌های مشترک و رفتارهایی است که اعضای شبکه‌های انسانی و جوامع را به هم پیوند می‌دهد و همکاری‌ها را ممکن می‌سازد. سرمایه اجتماعی تقویت کننده همکاری، تعهد، تسهیم اطلاعات و اعتماد است. هم‌چنین مشارکت حقیقی را در سازمان ارتقا می‌دهد (Cohen and prosaic, 2001).

توسعه اقتصادی

توسعه اقتصادی عبارت است از رشد اقتصادی همراه با تغییرات بنیادین در اقتصاد و افزایش ظرفیت‌های تولیدی اعم از ظرفیت‌های فیزیکی، انسانی و اجتماعی. در توسعه اقتصادی، رشد کمی تولید حاصل خواهد شد اما در کنار آن، نهادهای اجتماعی نیز متحول خواهند شد. توسعه اقتصادی همواره متضمن منافع مادی و تکنولوژی و آزادی‌های متنوع است و از طرف دیگر بی‌عدالتی، تخریب فرهنگی، مسائل زیست محیطی و تخریب طبیعت و از همه مهم‌تر بی‌محتوی شدن زندگی و عدم معیاری برای یافتن حقیقت و ارزش‌های واقعی را به ارمغان آورده است.

مناطق آزاد و توسعه

دیدگاه‌های گوناگونی در زمینه اهداف تأسیس مناطق آزاد، در کشورهای مختلف وجود دارد. به طور کلی می‌توان با لحاظ نمودن انتظارات و خواسته‌های کلان کشورهای مؤسس مناطق آزاد در قالب اهداف کلان بلند مدت، اهداف ایجاد مناطق آزاد را در موارد زیر خلاصه کرد (سایت اینترنتی مناطق آزاد کشور).

- هدایت پتانسیل‌های سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی به صورت پیوندهای پسر و پیش‌رو (Outward و Inward) که به مولد ثروت ملی در منطقه تبدیل شود.

- جذب نقدینگی سرگردان داخلی و کمک به مهار تورم

- افزایش حجم تجارت شامل صادرات و واردات

- افزایش صادرات مجدد مرئی و نامرئی و ترانزیت کالا

- توسعه تولید و انتقال تکنولوژی

- تسهیل در آموزش عالی و خدمات بهداشتی-درمانی

- توسعه تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات ICT و ارائه خدمات مرتبط

- توسعه صنعت گردشگری

- ارائه خدمات عملیات پولی و بانکی

- ارائه خدمات فنی و مهندسی با استانداردهای نوین جهانی

- دستیابی به فناوری پیشرفته و سرعت بخشیدن به روند صنعتی شدن
 - ایجاد فرصت‌های شغلی جدید و ارتقای سطح اشتغال
 - توسعه منطقه‌ای از طریق بهبود شاخص‌های اجتماعی و زیست محیطی
 - اجرای سیاست‌های رشد منطقه‌ای و ایجاد قطب اقتصادی در کشور
 - درآمدزایی و کسب درآمد ارزی
 - کاهش هزینه‌های وارداتی مواد اولیه و حمایت از صنایع داخلی و کمک به جهانی شدن سرمایه‌ها
 - تجربه‌اندوزی در زمینه رشد و توسعه پایدار
 - محرومیت‌زدایی از مناطقی که امکان رشد و توسعه را بالقوه دارند.
- مناطق آزاد ایران با هدف غایی رشد و توسعه اقتصادی ایجاد شده‌اند و در حال حاضر شش منطقه آزاد تجاری-صنعتی در ایران وجود دارد. مهم‌ترین کارکرد این مناطق آزاد در کشور به شرح زیر است:
۱. منطقه آزاد کیش: منطقه آزاد کیش با توجه به ویژگی‌های طبیعی و جاذبه‌های گردشگری به مهم‌ترین منطقه آزاد برای فعالیت‌های اقتصادی، گردشگری و بازرگانی تبدیل شده است. به طور کلی مهم‌ترین کارکرد و رسالت این منطقه، توسعه گردشگری و جذب گردشگر می‌باشد و در عرصه گردشگری جاذبه‌های بسیار ایجاد کرده است (طرح جامع مقصد کیش، ۱۳۸۴).
 ۲. منطقه آزاد قشم: منطقه آزاد قشم با توجه به موقعیت خاص در دهانه خلیج فارس و قرار گرفتن در حوزه میدان‌های نفت و گاز جنوب شرقی می‌تواند به منطقه‌ای صنعتی و به هاب منطقه‌ای برای توزیع کالا تبدیل شود و می‌تواند نقشی مشابه نقش دبی را در توزیع منطقه‌ای کالا ایفا کند. منطقه آزاد قشم آهنگ صنعتی خود را آغاز کرده است
 ۳. منطقه آزاد چابهار: از مهم‌ترین اهداف و کارکرد منطقه آزاد چابهار کسب درآمدهای ارزی از طریق صادرات محصولات صنعتی و تجارت و ترانزیت کالا می‌باشد. منطقه آزاد چابهار فصلی نو را در توسعه محور شرق گشوده و به عنوان مگاپورت نقشی محوری در ترانزیت کشور بازی خواهد کرد.
 ۴. منطقه آزاد اروند: منطقه آزاد اروند، بهترین گزینه جهت توسعه همکاری‌های تجاری با عراق و برخی از کشورهای حوزه خلیج فارس مانند کویت، عربستان و امارات متحده عربی می‌باشد. این منطقه تحرک دوباره‌ای را در این خطه از کشور در عرصه‌های متنوع ایجاد خواهد کرد.
 ۵. منطقه آزاد انزلی: منطقه آزاد انزلی، با توجه به موقعیت مکانی ویژه نسبت به کشورهای آسیای میانه، قفقاز و روسیه کارکردی شبیه به منطقه آزاد ارس دارد که باعث ایجاد زمینه‌های همکاری و هم-چنین رقابتی بین این مناطق گردیده است. علاوه بر این منطقه آزاد انزلی به پشتوانه جلوه‌های زیبای خود به دریای خزر و آسیای میانه می‌اندیشد.

۶. منطقه آزاد ارس: پس از آن که در سال ۱۳۸۲ سه منطقه آزاد دیگر ارس، انزلی و اروند که قبل از آن مناطق ویژه اقتصادی بودند به مناطق آزاد تجاری-صنعتی تبدیل شدند، تعداد مناطق آزاد در کشور افزایش یافت.

پیشینه تحقیق

سلامی و ضرونی (۱۳۹۶)، به مطالعه نقش مناطق آزاد در توسعه اقتصادی و ضرورت ایجاد آن در کردستان پرداخته‌اند. به زعم ایشان مناطق آزاد تجاری-صنعتی را باید پلی بین اقتصاد ملی و بین‌المللی در نظر گرفت که از یک سو با جذب سرمایه‌گذاری مستقیم سرمایه اجتماعی بر توسعه اقتصادی کشور تاثیر دارد. رونق فعالیت‌های اقتصادی در یک منطقه به عوامل مختلفی بستگی دارد. تجارت خارجی پایه توسعه صادرات را استحکام بخشیده و از طرف دیگر با بهره‌گیری از منابع و استعدادهاى بالقوه کشور مزیت‌های نسبی اقتصاد را در عرصه اقتصاد بین‌الملل به بالفعل تبدیل می‌کند. احقر و زاکر حقیقی (۱۳۹۶)، در پژوهشی به بررسی نقش سرمایه اجتماعی بروضعیت اقتصاد مراکز شهرها (نمونه موردی: رینگ اول شهر همدان) پرداختند. در این پژوهش سعی بر آن بود تا با به کارگیری مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از جمله مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و اعتماد اجتماعی شاهد رشد اقتصاد شهری باشند. داده‌های این پژوهش با استفاده از پرسشنامه و به روش نمونه‌گیری تصادفی به دست آمده است. هدف این پژوهش بهبود شرایط اقتصادی در مرکز شهر همدان با استفاده سرمایه اجتماعی است. روش تحقیق این مقاله، توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات شامل روش‌های کتابخانه‌ای، پرسشنامه و مشاهدات میدانی است. روش نمونه به صورت تصادفی ساده بوده و جامعه هدف مغازه‌داران محدوده انتخاب شده است. حجم نمونه ۳۱۵ نفر بوده و پایایی پرسشنامه با استفاده از آلفای کرونباخ در سطح بالایی مورد تأیید قرار گرفت. علاوه بر این، اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه با استفاده از تحلیل همبستگی، ضریب همبستگی پیرسون و رگرسیون تحلیل شد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی در این محدوده در سطح پایینی قرار دارد و با افزایش سرمایه اجتماعی می‌توانیم شاهد بهبود شرایط اقتصادی باشیم. بهرامی و خوش‌منش (۱۳۹۵)، با استفاده از آزمون آماری اسپیرمن به مطالعه رابطه بین توسعه و ارتقای امنیت در مناطق آزاد تجاری (مطالعه موردی بندر انزلی) پرداختند. یافته‌های تحقیق ایشان نشان می‌دهد که رابطه معنی‌داری بین کسب فرصت‌های جدید شغلی، توسعه خدمات خرده‌فروشی، توسعه خدمات عمده‌فروشی، توسعه مناطق توریستی با ارتقای امنیت و همچنین با کاهش قاچاق در سطح منطقه وجود دارد. پس ضمن حیاتی بودن تاسیس منطقه آزاد و آثار مثبت اقتصادی و رفاهی آن، منطقه آزاد انزلی به دلیل فراهم بودن بسترهای لازم، توانسته است در زمینه ارتقای امنیت و کاهش قاچاق در سطح منطقه‌ای و ملی و بین‌المللی نقشی اساسی ایفا نماید. قاسمی و همکاران (۱۳۹۳)،

پژوهشی را با عنوان رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی انجام دادند. بر اساس یافته‌های این پژوهش، از آن جا که سرمایه اجتماعی درون گروهی بر اعتماد محدود و خاص تأکید دارد، موجب اختلال سازمانی و فرقه‌گرایی می‌شود و نتیجه آن عدم توسعه است. در مقابل، سرمایه اجتماعی برون گروهی با گسترش شعاع اعتماد، شکل‌گیری شبکه‌های روابط اجتماعی و مشارکت افراد در انجمن‌های داوطلبانه به فرایند توسعه اقتصادی کمک می‌کند.

علیپور و همکاران (۱۳۹۲)، به بررسی سیاست‌ها و راهبردهای توسعه گردشگری در مناطق آزاد تجاری با تأکید بر نظم و امنیت اجتماعی مورد مطالعه منطقه آزاد قشم پرداختند. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از مدل SWAT انجام شده است. نتایج به دست آمده از این پژوهش بیانگر این است که تدوین طرح جامع گردشگری و راهبردها و سیاست‌های کوتاه مدت، میان مدت و بلندمدت می‌تواند با شناسایی نقاط قوت و فرصت‌ها زمینه شکوفایی گردشگری را فراهم سازد.

رستم‌گورانی و همکاران (۱۳۹۲)، به پژوهشی با هدف بررسی جایگاه مناطق آزاد تجاری قشم در توسعه پایدار و امنیت اجتماعی پرداخته‌اند. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده و با استفاده از منابع اسنادی، کتابخانه‌ای و آمار مستند در مرکز آمار ایران انجام گرفته است. نتایج تحقیق حاکی از این است- که با ایجاد منطقه آزاد قشم، شاخص‌های توسعه اجتماعی و نماگرهای اقتصادی مانند گسترش بازارهای تجاری، اسکله‌ها، گمرک‌ها، اشتغال روند رو به رشدی داشته‌اند.

شیرخانی و واسعی‌زاده (۱۳۹۲)، پژوهشی را با عنوان سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی بررسی مقایسه‌ای ایران و کره جنوبی انجام دادند. در این پژوهش با بهره‌گیری از این نظریه بررسی تجربی آن را در مورد دو کشور ایران و کره جنوبی مدنظر قرار دادند. بر اساس نتایج به دست آمده ارتباطی معنادار بین پایین بودن سطح کلی سرمایه اجتماعی در ایران و ناکامی در دستیابی به اهداف توسعه‌ای کشور قابل مشاهده است. در مقابل بالا بودن سطح سرمایه اجتماعی در کره جنوبی نقشی مثبت در دستیابی کره به جایگاه ممتاز از نظر توسعه اقتصادی داشته است.

رنانی و مؤیدفر (۱۳۹۰)، پژوهشی را با هدف بررسی تحلیلی و آزمون تجربی رابطه میان سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی در ایران انجام دادند و نظریه محوری انتخاب شده چنین بود که: سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی در ایران است و نظریه محوری انتخاب شده چنین است که: سرمایه اجتماعی (در این جا به عنوان اعتماد متقابل بین افراد و واحدهای اقتصادی)، عامل مهمی است که در کنار سایر عوامل مانند سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی، اختلاف بین رشد اقتصادی مناطق را توضیح می‌دهد. در این دیدگاه، اعتماد به معنی "اعتقاد به پای‌بندی افراد به تعهدات‌شان در تعامل‌های اقتصادی-اجتماعی" است. در واقع چنین اعتقادی است که موجب آسانی و روانی برقراری تعامل‌ها و مبادله‌ها می‌گردد. بر این اساس، نخست چارچوبی نظری برای تبیین آثار مثبت سرمایه، اجتماعی بر رشد اقتصادی ارائه شد، سپس در یک آزمون تجربی این رابطه برای استان‌های ایران در سال ۱۳۸۰ مورد بررسی قرار گرفت. برای این

منظور، نخست با استفاده از داده‌های مربوط به ۲۸ استان کشور، رابطه بین اعتماد (در دو دسته اعتماد خاص و اعتماد عام) و رشد اقتصادی، بررسی شد. آن گاه به منظور تفکیک "شدت اثر" اعتماد به گروه‌های اجتماعی - اقتصادی مشمول دسته "اعتماد عام" به سه زیر شاخه: مراجع قانونی، مراجع اجتماعی و مراجع اقتصادی تقسیم گردید و اثر هر یک به صورت جداگانه بر روی رشد اقتصادی آزمون شد. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد، اعتماد عام از شدت اثر بیشتری با درجه معنادار بالاتری نسبت به شاخص عام برخوردار است. همچنین تفکیک شاخص اعتماد عام به سه گروه مراجع قانونی، اجتماعی و اقتصادی تفاوت معنادار گروه‌ها را در توجیه تغییرات رشد اقتصادی در میان استان‌ها نشان داد. در این میان، اعتماد به مراجع اقتصادی و سپس مراجع قانونی به مراتب بیش از شاخص اعتماد به مراجع اجتماعی، رشد اقتصادی در میان استان‌ها متأثر می‌سازد.

بهشتی (۱۳۸۶)، در مطالعه‌ای تحت عنوان "منطقه آزاد ارس فرصتی استثنایی برای توسعه منطقه آذربایجان" آثار ایجاد زیرساخت‌های آموزشی (تاسیس دانشگاه بین‌المللی)، شبکه‌های ارتباطی و سایر پتانسیل‌های موجود منطقه آزاد را مورد بررسی قرار داده است. این تحقیق نشان می‌دهد، منطقه آزاد ارس بازاری بالغ بر ۹۱۵ میلیون نفر جمعیت و تولید ناخالص داخلی به مبلغ ۱۲۴۰۰ میلیارد دلار آمریکا دارا می‌باشد و نشان می‌دهد این منطقه واقعاً در یک موقعیت برجسته قرار دارد و در صورت فعلیت بخشیدن به ایجاد زیرساخت‌های یاد شده و اتخاذ تمهیدات لازم برای استفاده از ظرفیت و موقعیت آن، می‌تواند نقش موثری در توسعه کشورهای همسایه و ایران و منطقه آذربایجان ایران داشته باشد.

لطیفی و امین آقایی (۱۳۸۶)، در پژوهشی به مطالعه جایگاه مناطق آزاد در برنامه‌ریزی منطقه‌ای پرداخته‌اند. نامبردگان مناطق آزاد را یکی از ارکان اقتصادی در افزایش صادرات و سرمایه‌گذاری خارجی تلقی کرده و معتقدند که این مناطق سهم بزرگی از اقتصاد کشورهای پیشرفته بازی می‌کنند. این مناطق با داشتن قابلیت‌هایی در جهت افزایش صادرات، اشتغال‌زایی، جذب سرمایه‌گذاری خارجی، جذب گردشگران داخلی و خارجی و ... می‌توانند نقش مهمی در اقتصاد کشورها به ویژه کشورهای در حال توسعه‌ای همچون ایران ایفا نمایند. در ادامه محققین به مقایسه عملکرد منطقه آزاد کیش و قشم پرداخته و دلایل موفقیت یا عدم موفقیت این مناطق را در تحقق اهداف اقتصادی آن‌ها بررسی نموده‌اند.

ساباتینی (۲۰۱۵)، نقش سرمایه اجتماعی را در توسعه اقتصادی مورد مطالعه قرار داد. در این مطالعه بازار کار، وضعیت بهداشتی، حفاظت اجتماعی و خدمات عمومی به عنوان شاخص‌های توسعه اقتصادی و سه شاخص پیوندهای خانوادگی، روابط دوستانه و عضویت در سازمان‌های داوطلبانه به عنوان شاخص‌های سرمایه اجتماعی مورد بررسی قرار گرفتند. یافته‌های این پژوهش نشان داد که عضویت در سازمان‌های داوطلبانه دارای تاثیر مثبت و پیوندهای قوی خانوادگی و همچنین روابط دوستانه دارای تاثیر منفی بر عملکرد اقتصادی هستند.

جی و همکاران (۲۰۱۵)، به بررسی اثر مناطق آزاد تجاری جدید بر توریسم هنک‌کنگ و منطقه شانگهای پرداخته است. نتایج بیانگر آن است که اثرات سطح خرد گردشگری در زمینه کلان توسعه منطقه آزاد تجاری در نظر گرفته می‌شود و همچنین هنگ‌کنگ باید در مناطقی که از توسعه اقتصادی مناطق آزاد حمایت می‌کنند، یکپارچه‌سازی نزدیک‌تری در توسعه چینی به دنبال تنوع محصولات گردشگری فعلی آن و بهره‌برداری از نظریه فنی گردشگری داشته باشند.

بوگلسدیگ و اسپچایک (۲۰۱۲)، در مطالعه‌ای با عنوان رابطه بین سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی به این نتایج دست یافتند که بین فعالیت‌های مشارکتی به خصوص فعالیت‌های داوطلبانه و رشد اقتصادی منطقه رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. باردبوری (۲۰۱۰)، مقاله‌ای تحت عنوان ارزیابی برنامه تجارت آزاد و امن در طول مرز کانادا و آمریکا، به سنجش یکی از برنامه‌هایی که از سال ۲۰۰۱ م، جهت افزایش تجارت امن و کارآمد، در طول مرزهای آمریکا و کانادا اجرا شده، پرداخته است. بر اساس ارزیابی‌ها، این برنامه موجب کاهش میانگین زمان انتظار در ۴ نقطه از ۵ نقطه در طول این مرز و نیز موجب افزایش سود و کاهش هزینه‌ها شده است. آرادونا آگارول (۲۰۰۵)، در مقاله‌ای عملکرد مناطق پردازش صادرات شمال آسیا را در سه کشور هند، سریلانکا و بنگلادش مقایسه نمود. در این تحقیق عواملی چون: مکان-یابی مناطق، کیفیت زیرساخت‌ها، کیفیت حکومت، سیاست امتیازات و ویژگی‌های خاص منطقه، تأثیر مستقیمی بر موفقیت این گونه مناطق در سه کشور دارد. تجزیه و تحلیل عوامل مذکور در قالب مدل‌ها یا اقتصادسنجی با استفاده از آماره‌های توصیفی ترکیبی سه کشور، در دو سطح کشور و منطقه صورت گرفت.

فرضیه‌های تحقیق

۱. بین سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی رابطه وجود دارد.
۲. بین اعتماد اجتماعی و توسعه اقتصادی رابطه وجود دارد.
۳. بین آموزش و آگاهی‌بخشی به مردم منطقه و توسعه اقتصادی رابطه وجود دارد.
۴. بین شبکه روابط میان فعالان منطقه آزاد و توسعه اقتصادی این منطقه رابطه وجود دارد.
۵. بین مشارکت مدنی و توسعه اقتصادی منطقه آزاد رابطه وجود دارد.
۶. بین همدلی و همبستگی اجتماعی میان فعالان منطقه آزاد ارس و توسعه اقتصادی این منطقه رابطه وجود دارد.
۷. بین حمایت اجتماعی از فعالان منطقه آزاد ارس و توسعه اقتصادی این منطقه رابطه وجود دارد.

تعریف متغیرها**مناطق آزاد تجاری و صنعتی**

سازمان توسعه صنعتی ملل متحد (یونیدو) منطقه آزاد تجاری را محرکی در جهت تشویق صادرات صنعتی می‌داند. هم‌چنین در برداشت جدید از مناطق آزاد که به منطقه آزاد پردازش صادرات معروف است، به ناحیه صنعتی ویژه در خارج از مرز گمرکی، که تولیداتش جهت‌گیری صادراتی دارند، گفته می‌شود (منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس، ۱۳۹۴: ۵).
در این تحقیق منظور از منطقه آزاد، مناطقی هستند که بر اساس مصوبه قانونی مجلس تحت این عنوان شناخته می‌شوند و مجوز فعالیت دارند.

توسعه اقتصادی

توسعه اقتصادی عبارتست از رشد اقتصادی همراه با تغییرات بنیادین در اقتصاد و افزایش ظرفیت‌های تولیدی اعم از ظرفیت‌های فیزیکی، انسانی و اجتماعی. در توسعه اقتصادی، رشد کمی تولید حاصل خواهد شد اما در کنار آن، نهادهای اجتماعی نیز متحول خواهند شد (گیلیس، ۲۰۰۰؛ ترجمه آزاد، ۱۳۹۰).

سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی عبارت است از اعتماد، هنجارها و شبکه‌هایی از همکاری و تعاون برای تسهیل و نیل به منافع متقابل است (پاتنام، ۱۹۹۳: ۱۲).
پیربورديو، این مفهوم را به عنوان "حاصل جمع منافع بالفعل یا بالقوه‌ای که به مالکیت شبکه پایدار مناسبات کما بیش نهادی شده ارتباط یا شناخت متقابل مربوطاند، تعریف کرده است (Bourdieu, 1985: 248).
براساس تعریفی از مقیاس شش بعدی سنجش سرمایه اجتماعی به قرار زیر در انجام مصاحبه‌ها با توجه به مولفه‌ها و عناصر سرمایه اجتماعی استفاده گردید:

جدول شماره (۱): مقیاس شش بعدی سنجش سرمایه اجتماعی

ردیف	مولفه‌ها و شاخص‌ها
۱	روابط انجمنی - شبکه‌ای روابط گروه‌ها و نهادها
۲	اعتماد اجتماعی
۳	پیوندها و اعتماد بین فردی
۴	همدلی و همبستگی اجتماعی
۵	آموزش و آگاهی بخشی
۶	حمایت اجتماعی

روش تحقیق

روش تحقیق تلفیقی است. در بخش میدانی تحقیق از مصاحبه عمیق و از پرسشنامه استفاده شده است. ابتدا با استفاده از نظریه زمینه‌ای عوامل و مولفه‌های تعیین کننده مدل رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی مناطق آزاد از نظر نخبگان این منطقه شناسایی گردید. برای این کار سه مرحله کدگذاری (باز، محوری و انتخابی) انجام شد. سپس با استفاده از روش‌های آماری مدل نظری تحقیق طراحی شد. برای جمع‌آوری داده‌ها در بخش کمی از پرسشنامه استفاده شد. برای سنجش سرمایه اجتماعی از پرسشنامه ۲۷ گویه‌ای تاهابیت و گوشال (۱۹۹۸)، استفاده شده است. برای آزمون پایایی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. مقدار ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده ۰/۷۹ بوده است. برای حصول اطمینان از میزان اعتبار پرسشنامه نیز از اعتبار صوری استفاده شد. جهت سنجش توسعه اقتصادی از پرسشنامه محقق ساخته ۲۰ سوالی استفاده شده است. این پرسشنامه از پرسشنامه محقق ساخته توسعه اقتصادی مولودیان و همکاران (۱۳۹۴)، الگوبرداری شده بود. جهت سنجش میزان پایایی، پرسشنامه پیش از اجرای اصلی به طور تصادفی بر روی سی نفر از افراد فعال در منطقه آزاد ارس توزیع گردید. بعد از حدود ۱۰ روز دوباره آزمون بر روی آنان اجرا گردید و نتیجه دوبار آزمون با هم مقایسه گردید. میزان پایایی برابر ۰/۸۹ بود.

جامعه آماری، روش نمونه‌گیری و حجم نمونه

جامعه آماری در بخش کیفی افراد دارای صلاحیت و آشنا نسبت به امور مناطق آزاد در منطقه آزاد ارس (کارشناسان) بودند که از بین آن‌ها ۱۵ نفر با استفاده از روش نمونه‌گیری هدف‌مند انتخاب شدند. در بخش کمی، برای تعیین حجم نمونه از فرمول "تاباخنیک و فیدل" استفاده شد ($N > 50 + 8M$) و تعداد ۹۸ نفر از جمعیت فعال منطقه آزاد ارس به شیوه تصادفی طبقه‌ای انتخاب گردید.

یافته‌های تحقیق

الف) بخش کیفی

پس از انجام مصاحبه و جمع‌آوری اطلاعات، داده‌های به دست آمده در بخش‌های مختلف، تجزیه و تحلیل شد و در مراحل سه‌گانه کدگذاری باز، محوری و انتخابی به مدل منتهی شد. این مدل از مقوله‌های الزامی، شرایط علی، شرایط مداخله‌گر، راهبردها و در نهایت پیامدها و نتایج تشکیل شد که با توجه به نقش‌پذیری توسعه اقتصادی از ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی، ضمن توجه به الزامات و شرایط علی، مداخله‌گرها و بیان راهبردها می‌تواند به بهبود شاخص‌های توسعه اقتصادی در منطقه آزاد ارس منتهی شود. بر اساس رویکرد سیستماتیک نظریه برخاسته از داده‌ها، منابع اطلاعاتی تحقیق شامل متن مصاحبه‌ها و مطالب مرتبط با موضوع با به کارگیری کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی تحلیل

شده و بر اساس مقوله‌ها و مفاهیم استخراج شده، نظریه‌ای در زمینه به کارگیری مدل سرمایه اجتماعی در تحقق اهداف توسعه اقتصادی مناطق آزاد تدوین شد. در این راستا ۱۵ مصاحبه انجام گرفت که اغلب برای شناسایی و دسته‌بندی دیدگاه‌های پاسخگویان در محور توسعه اقتصادی با تاکید بر تولید، اشتغال، تجارت و ابعاد سرمایه اجتماعی تاثیرگذار بر توسعه بودند. در این مرحله با مطالعه مطالب مرتبط با موضوع تحقیق و متن مصاحبه‌های باز، واژه‌های مرتبط با موضوع استخراج و کدگذاری شد. ۲۱۷ کد شناسایی شدند. برای شناسایی مفاهیم و مقوله‌ها به تحلیل، بررسی، مقایسه و تبیین وجوه اشتراک بین آن‌ها با به کارگیری اظهارنظر گروه مورد مطالعه پرداخته شد که ۴۵ مفهوم استخراج و سپس این مفاهیم با مصاحبه عمیق دسته‌بندی و در ۴ مقوله و ۱۳ زیرمقوله ارائه شدند. مقوله‌های حاصله، مبنایی برای تشخیص شرایط علی، محیطی و مداخله‌گر ایجاد کردند.

جدول شماره (۲): نمونه‌ای از کدگذاری ثانویه و شکل‌دهی کدهای مفهومی و مقولات

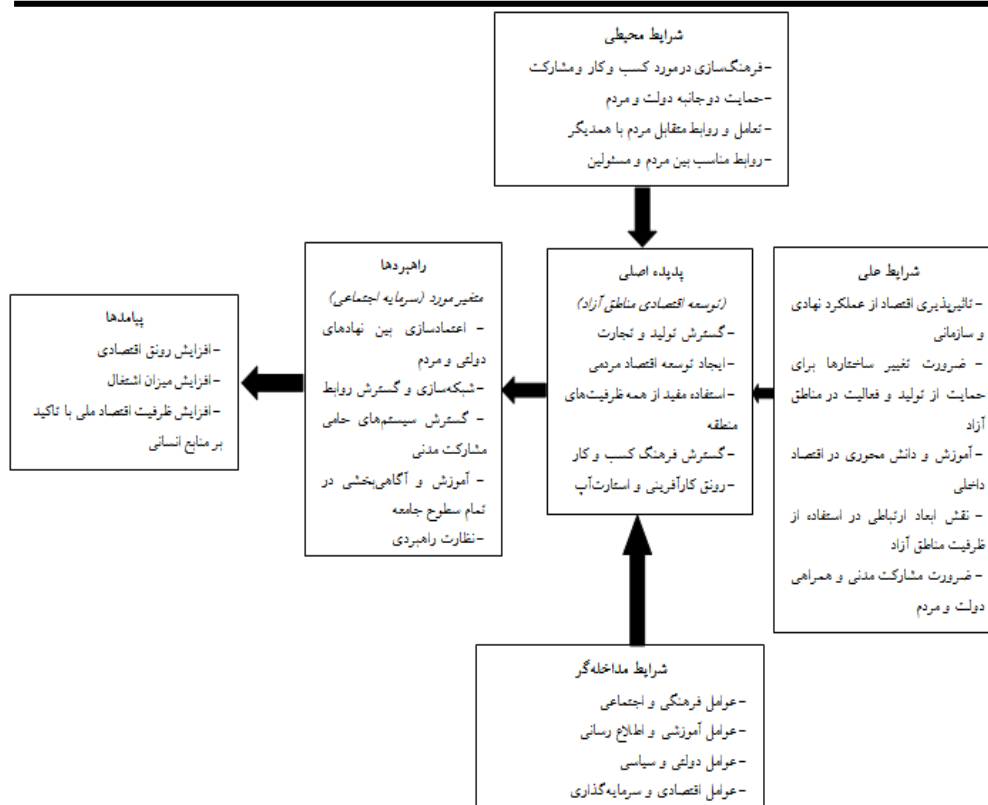
مقولات	خرده مقولات	کدهای مفهومی	کدهای ثانویه
	ساختاری	مشارکت مردمی	- تشویق مردم به حضور در برنامه‌های دولتی، ایجاد زمینه برای حضور مردم در عرصه فعالیت‌ها، ایجاد زمینه همکاری مردم - نیاز مردم به پشتیبانی از طرف دولت، لزوم حمایت دولت، ناتوانی مردم در انجام تمام امور
		سازمان حامی	- ناتوانی بخش خصوصی، لزوم مشارکت بخش خصوصی، اهمیت مردم و بخش خصوصی در جامعه
		گسترش بخش خصوصی	- نظارت بر روابط، گوشزد کردن مسایل به مردم و آموزش آن‌ها، تلاش دولت بر نظارت مستمر اقتصادی، سیاسی و مذهبی - گزارش صحیح به مردم و شفاف‌سازی، جلوگیری از بی‌اعتمادی بین مردم، ایجاد جو اعتماد، اعتماد دولت به مردم، نقش دولت در اعتماد دو جانبه.
عوامل سیاسی و دولتی		نظارت مستمر	
	عملکردی / فرایندی		
		اعتمادسازی	

در مرحله کدگذاری گزینشی، مقوله‌ها بهبود یافته و به طور یکپارچه بیان شدند. در مرحله کدگذاری محوری ضمن بررسی دقیق و مقایسه‌ای مقوله‌ها و مفاهیم مرتبط، پیوند بین مقوله‌ها در سطح ویژگی‌ها و ابعاد برقرار شد. بر اساس الگوی سیستماتیک اشتراوس و کوربین، مقوله‌های مستخرج از مرحله کدگذاری باز در قالب شرایط علی (دلایل ایجاد پدیده اصلی)، راهبرد (کنش‌ها یا واکنش‌های اعضا)، زمینه (شرایط بسترساز و موثر در راهبردها) شرایط مداخله‌گر (ویژگی‌های مؤثر در راهبردها)، و پیامدها (نتایج به کارگیری راهبردها) دسته‌بندی شدند. شرایط علی به معنای عوامل و شرایطی است که ضرورت

و لزوم نقش آفرینی سرمایه اجتماعی در توسعه اقتصادی مناطق آزاد را توجیه می‌کنند. پدیده اصلی توسعه اقتصادی در مناطق آزاد شامل مفهوم و ارکان و مولفه‌های توسعه اقتصادی است. از دیدگاه‌های مربوط به سرمایه اجتماعی بر پنج مقوله اعتمادسازی، آموزش و آگاهی‌بخشی، شبکه‌سازی، مشارکت مدنی، ساختارسازی و نظارت راهبردی تاکید شد. اعتمادسازی و آموزش در بعد شناختی-ذهنی و مشارکت مدنی، ساختارسازی، نظارت راهبردی و شبکه‌سازی در بعد رفتاری-مشارکتی قرار دارند. شرایط محیطی یا زمینه‌ای همان ساز و کارهای فنی‌اند که زمینه لازم را برای اجرای راهبردهای مربوط به سرمایه اجتماعی مهیا می‌کنند. شرایط مداخله‌گر نیز شامل عوامل و نقش آفرینان بعد کلان و سطح جامعه یا فراتر از آن است که بر عملکرد سیستم مورد نظر تاثیر می‌گذارند. هر مقوله خود شامل تعدادی مفاهیم و ابعاد بود که برای نمونه مقوله‌ها، مفاهیم و ابعاد پیامدها شامل ۹ مقوله ۳ مفهوم و ۱۳ بعد به شرح جدول زیر بیان می‌شود:

جدول شماره (۳): مقوله‌های پیامد

ردیف	مقوله	مفاهیم و ابعاد
۱	افزایش تولید داخلی در منطقه آزاد	- تولید توسط بخش خصوصی، کاهش دخالت دولت در تولید، کاهش هزینه‌های تولیدی دولت - توزیع توسط بخش خصوصی، اختصاص منابع بخش خصوصی به توزیع و خدمات پس از فروش
۲	افزایش میزان اشتغال در سطح منطقه آزاد ارس	- گسترش صنایع کوچک، تولیدات دانش بنیان، صنایع دستی و تبدیلی - صنایع کوچک: بخش خصوصی به عنوان منشا استخدام، خوداشتغالی - افزایش تعداد مشاغل: صادرات و واردات، خدمات، صنایع کوچک و گردشگری
۳	افزایش ظرفیت داخلی از بعد تجارت	- تامین مواد اولیه داخلی: خرید نکردن از خارج - افزایش صادرات محصولات داخلی، نگاه به داخل برای تولید - کار دسته‌جمعی، سرمایه‌گذاری مشترک، توسعه بخش تعاونی - همراهی با نظام سیاسی و دولت، پرداخت بدهی‌ها، توسعه سرمایه‌گذاری - درآمد بالا، صادرات غیرنفتی، تولیدات دستی و هنری

شکل شماره (۱): مدل نظری نقش سرمایه اجتماعی بر توسعه اقتصادی مناطق آزاد (با تاکید بر منطقه آزاد ارس)

بر اساس نتایج، ملاحظه می‌شود مهم‌ترین مقوله‌ها در متغیر مورد بررسی (سرمایه اجتماعی) بر مبنای دیدگاه گروه مشارکت‌کننده در پژوهش شامل شش مورد زیر است که در کنار نظارت راهبردی مجموع مقوله‌های راهبرد را تشکیل داده‌اند:

۱. اعتمادسازی
۲. آموزش و آگاهی‌بخشی
۳. شبکه‌سازی و روابط
۴. مشارکت مدنی
۵. همدلی و همبستگی اجتماعی
۶. حمایت اجتماعی

ب) بخش کمی

- بین سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی رابطه وجود دارد.

جدول شماره (۴): رابطه بین سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی

متغیر / شاخص	تعداد نمونه	میانگین	انحراف معیار	r	sig
سرمایه اجتماعی	۱۰۰	۱۸.۵	۳.۲۱	.۳۶	۰/۰۰۰۱
توسعه اقتصادی	۱۰۰	۱۶.۱	۳.۰۶		

جدول بالا رابطه بین سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی را نشان می‌دهد که بر اساس آن میزان ضریب همبستگی ۰/۳۶ حاصل شده است. این ضریب همبستگی بیانگر وجود رابطه متوسط مثبت بین دو متغیر مورد مطالعه می‌باشد. این رابطه در سطح ۰/۰۱ معنی دار است.

- بین اعتماد اجتماعی و توسعه اقتصادی رابطه وجود دارد.

جدول شماره (۵): رابطه بین اعتماد اجتماعی و توسعه اقتصادی

متغیر / شاخص‌ها	تعداد نمونه	میانگین	انحراف معیار	r	sig
اعتماد اجتماعی	۱۰۰	۴۱.۶۶	۱۱.۳۱	.۵۶	۰/۰۰۱
توسعه اقتصادی	۱۰۰	۱۶.۱	۳.۰۶		

نتیجه بررسی درباره رابطه این دو متغیر نشان می‌دهد که بین این دو متغیر مقدار ضریب همبستگی برابر ۰/۵۶ مثبت شده است. این رابطه در سطح ۰/۰۱ معنی دار است.

- بین آموزش و آگاهی بخشی به مردم منطقه و توسعه اقتصادی رابطه وجود دارد.

جدول شماره (۶): رابطه بین آموزش و آگاهی بخشی به مردم منطقه و توسعه اقتصادی

متغیر / شاخص	تعداد نمونه	میانگین	انحراف معیار	r	sig
آموزش و آگاهی بخشی	۱۰۰	۴۳.۲۷	۱۲.۴	.۳۸	۰/۰۰۱
توسعه اقتصادی	۱۰۰	۱۶.۱	۳.۰۶		

میان توسعه اقتصادی منطقه آزاد ارس و شاخص آموزش و آگاهی بخشی ۰/۳۸+ و در سطح ۰/۰۱ معنی دار است.

- بین شبکه روابط میان فعالان منطقه آزاد و توسعه اقتصادی این منطقه رابطه وجود دارد.

جدول شماره (۷): رابطه بین شبکه روابط میان فعالان منطقه آزاد و توسعه اقتصادی

متغیر / شاخص‌ها	تعداد نمونه	میانگین	انحراف معیار	r	sig
شبکه‌سازی روابط	۱۰۰	۴۱.۶۶	۱۱.۳۱	.۳۶	۰/۰۰۱
توسعه اقتصادی	۱۰۰	۱۶.۱	۳.۰۶		

وجود شبکه‌ای از روابط اجتماعی میان فعالین منطقه آزاد با توسعه اقتصادی دارای ضریب همبستگی $+0/۳۶$ را نشان می‌دهد. این فرضیه با $0/01$ خطا پذیرفته می‌شود.
- بین مشارکت مدنی و توسعه اقتصادی منطقه آزاد رابطه وجود دارد.

جدول شماره (۸): رابطه بین مشارکت مدنی و توسعه اقتصادی

متغیر / شاخص‌ها	تعداد نمونه	میانگین	انحراف معیار	r	sig
مشارکت مدنی	۱۰۰	۴۵.۲	۱۴.۴۷	.۲۹	۰/۰۰۱
توسعه اقتصادی	۱۰۰	۱۶.۱	۳.۰۶		

مشارکت مدنی با توسعه اقتصادی دارای ضریب همبستگی $+0/۲۹$ می‌باشد و با $0/۹۹$ اطمینان این فرضیه پذیرفته می‌شود.
- بین همدلی و همبستگی اجتماعی میان فعالان منطقه آزاد ارس و توسعه اقتصادی این منطقه رابطه وجود دارد.

جدول شماره (۹): رابطه همدلی و همبستگی اجتماعی میان فعالان منطقه آزاد ارس و توسعه اقتصادی

متغیر / شاخص‌های آماری	تعداد نمونه	میانگین	انحراف معیار	r	sig
همدلی و همبستگی اجتماعی	۱۰۰	۴۲.۸	۱۰.۶۳	.۴۱	۰/۰۰۱
توسعه اقتصادی	۱۰۰	۱۶.۱	۳.۰۶		

همدلی و همبستگی میان فعالان منطقه آزاد با توسعه اقتصادی دارای همبستگی مثبت به میزان $0/۴۱$ است. این رابطه با $0/۹۹$ اطمینان معنی‌دار است.
فرضیه: بین حمایت اجتماعی از فعالان منطقه آزاد ارس و توسعه اقتصادی این منطقه رابطه وجود دارد.

جدول شماره (۱۰): رابطه حمایت اجتماعی از فعالان منطقه آزاد ارس و توسعه اقتصادی

متغیر / شاخص‌ها	تعداد نمونه	میانگین	انحراف معیار	r	sig
حمایت اجتماعی	۱۰۰	۴۶.۷	۱۳.۴	۰.۳۲	۰/۰۰۱
توسعه اقتصادی	۱۰۰	۱۶.۱	۳.۰۶		

حمایت اجتماعی از فعالیت‌های انجام شده در منطقه آزاد از سوی دولت و نهادهای اجتماعی و اقتصادی رابطه‌ای مثبت و به مقدار $0/۳۲$ دارد که در سطح $0/01$ معنی‌دار است.

در بین این شش مولفه سرمایه اجتماعی موثر بر توسعه اقتصادی منطقه آزاد ارس از نظر پاسخگویان؛ اعتماد اجتماعی با $+0/56$ در رتبه اول و همدلی و همبستگی اجتماعی میان پاسخگویان با $+0/41$ در رتبه دوم قرار دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف اصلی مطالعه حاضر، طراحی الگویی برای کشف رابطه بین سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی در مناطق آزاد تجاری ایران بود. نتایج آزمون فرض به قرار زیر مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد: فرضیه اصلی تحقیق: بین سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی رابطه وجود دارد.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که ضریب همبستگی پیرسون $+0/36$ می‌باشد. بدین معنی که هر واحد از تغییرات توسعه اقتصادی منطقه آزاد ارس به میزان $+0/36$ از همبستگی به سرمایه اجتماعی بستگی دارد و این رابطه مثبت است. یعنی با افزایش سرمایه اجتماعی توسعه اقتصادی نیز افزایش می‌یابد. این یافته با نتایج به دست آمده از تحقیقات احقر و ذاکر حقیقی (۱۳۹۶)، در مطالعه‌ای پیرامون نقش سرمایه اجتماعی در وضعیت اقتصادی مراکز شهرها (مورد مطالعه شهر همدان) مطابقت دارد. نتیجه تحقیق پیرایش و فتحی (۱۳۹۵)، نیز موید همین رابطه می‌باشد. بر اساس نتیجه تحقیق ایشان سرمایه اجتماعی بر توسعه اقتصادی تاثیر دارد. رونق اقتصادی در یک کشور از عوامل مختلفی تاثیر می‌پذیرد که سرمایه اجتماعی در بین این عوامل نقشی تعیین کننده دارد. نتایج تحقیق نقدی و همکارانش (۱۳۹۵)، نیز این رابطه را تایید می‌کند. بر اساس نتایج این تحقیق سطح پایین سرمایه اجتماعی می‌تواند ناهنجاری و هنجارشکنی و گسترش جرایم و تخلفات و بی‌اعتمادی را رقم زند که این امر موجب بالا رفتن هزینه‌های تولید و فعالیت‌های اقتصادی و در نتیجه منجر به کاهش سطح توسعه یافتگی خواهد شد. نتایج تحقیق سلامی و ضرونی (۱۳۸۶)، نیز موید همین رابطه است.

بر اساس یافته‌های این تحقیق میزان همبستگی بین سطح اعتماد اجتماعی و توسعه اقتصادی منطقه آزاد ارس $+0/56$ است. یعنی یک رابطه مثبت و متوسط به بالا بین دو متغیر مورد مطالعه وجود دارد. اعتماد اجتماعی از کلیدی‌ترین مفاهیم در جامعه‌شناسی و یکی از ابعاد مهم سرمایه اجتماعی و نهادی در مطالعات توسعه اقتصادی است. تحقیق قالیبافان (۱۳۹۴)، با عنوان بررسی رابطه اعتماد اجتماعی و آمادگی برای توسعه اقتصادی با نتایج تحقیق حاضر مطابقت دارد. نتایج تحقیق وی نشان داده است که ظرفیت بسیار بالایی از اعتماد اجتماعی و رابطه‌اش با اقدامات نهادی برای توسعه اقتصادی وجود دارد. در برنامه چهارم توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران نیز این امر مورد توجه قرار گرفته است. طرح مقوله اعتماد اجتماعی در واقع رشد نوعی جهت‌گیری فرهنگ‌گرایانه در جامعه می‌باشد که مصداق چرخش از مفاهیم سخت اقتصادی به سوی مفاهیم نرم فرهنگی است. از نظر لومان (به نقل از شارع‌پور، ۱۳۸۵)، اعتماد دارای سطوح متفاوتی است که از سطح فردی گرفته تا سطح اجتماعی قابل ملاحظه است، ولی

همیشه دارای یک کارکرد است و آن این که سطح پیچیدگی را کاهش می‌دهد. اعتماد اجتماعی عامل بسیار مهمی برای تداوم زندگی اجتماعی در دنیای پر مخاطره مدرن است و عدم توجه به آن سبب تاخیر در کارها و هزینه‌بر شدن آن‌ها خلل در روابط و تعاملات و باعث بروز مشکلاتی در نظام اجتماعی، سلامت اجتماعی و به طور کلی سبب اختلال در توسعه همه‌جانبه می‌گردد. از این روی گیدنز (۱۳۷۷)، اعتماد عمومی که در چارچوب روابط صحیح و عادلانه و منصفانه شکل می‌گیرد را از خصلت‌های مدرنیته در شرایط مخاطره می‌داند که برای رشد و توسعه ضرورت دارد. بر اساس نتایج به دست آمده از تحقیق قالیبافان (۱۳۹۴)، اعتماد اجتماعی با سرمایه‌گذاری (اعم از داخلی و خارجی) که یکی از ضرورت‌های اساسی توسعه اقتصادی مناطق آزاد می‌باشد رابطه‌ای قوی دارد.

بین سطح آموزش و آگاهی‌های عمومی و تخصصی مردم با توسعه اقتصادی یک منطقه رابطه مستقیمی وجود دارد (در تحقیق حاضر نیز این رابطه مثبت و معنی‌دار است $(+۰/۳۶)$). بدین معنی که هر چقدر سطح آگاهی مردم افزایش یابد تاثیر مثبتی بر رشد و توسعه اقتصادی می‌گذارد. یافته‌های تحقیق عزیزی درباره ارتباط آموزش و توسعه اقتصادی موید نتیجه تحقیق حاضر می‌باشد. طبق یافته‌های تحقیق فوق با توجه به اهمیت و نقش نیروی انسانی تربیت شده و چگونگی ارتباط نظام آموزشی با شرایط و ویژگی‌های اقتصادی جوامع، در اکثر کشورهای جهان در خصوص مرتبط کردن نظام آموزشی به دنیای کار، سیاست‌های تاکیدی وجود دارد. آگاهی از ابعاد مختلف توسعه و عوامل موثر بر هر یک از این ابعاد، از جمله عواملی است که می‌تواند به توسعه موزون کمک نماید.

وجود شبکه روابط اجتماعی موثر بر کار و فعالیت از عوامل تاثیرگذار بر رشد و توسعه اقتصادی و اجتماعی می‌باشد. ضریب همبستگی به دست آمده از تحلیل داده‌های این تحقیق $(+۰/۳۶)$ می‌باشد که نشان دهنده یک رابطه متوسط و معنی‌دار است. یکی از کاربردهای مهم دولت‌ها در جامعه اطلاعاتی کارکرد ارتباطی آن‌هاست. ایجاد زیرساخت‌های ارتباطی، توسعه و تسهیل شرایط برای دسترسی آسان و ارزان به آن‌ها در شرایط نوین در حال تغییر امروز، شبکه روابط ارتباطی در داخل کشور و همچنین ارتباط با خارج از کشور می‌باشند که این امر می‌تواند نقش قاطعی در پیشرفت جوامع انسانی داشته باشد. یکی از گزاره‌های جدیدی که چند دهه است در دستور کار نظریه‌پردازان توسعه قرار دارد و دیگر نمی‌توان از آن غفلت کرد، این گزاره است که ما وارد دوران "جامعه اطلاعاتی" شده‌ایم که مشخصه‌های اصلی آن همان ویژگی‌های جامعه پسا صنعتی است. اصولاً در این جامعه اطلاعات و ارتباطات ارزشمندترین منبع ابزار تولید و مهم‌ترین فرآورده می‌باشد، به طوری که عمده نیروی کار از شاغلین، مشاغل اطلاعاتی و ارتباطی تشکیل شده است. سهم رسانه‌های جمعی و فضای مجازی در ارتباطات داخلی و بین‌المللی روز به روز در حال افزایش است. به تعبیر "گیدنز" می‌توان گفت که نقش زمان و مکان در تجارت داخلی و بین‌الملل در حال از بین رفتن است و تجارت الکترونیک در معنای واقعی آن در حال رخ دادن است (نبوی، ۱۳۸۴). این‌ها همه به گسترش روزافزون نقش شبکه‌های ارتباطی در رشد و توسعه اقتصادی اشاره دارند

و موید یافته‌های این تحقیق هستند. تردیدی وجود ندارد که نظام‌های ارتباط جمعی، در اثر امکانات و چالش‌های فناوری‌های جدید ارتباطی در همه مراحل از اندیشه گرفته تا انتقال، دگرگون خواهند شد و احتمال می‌رود که این دگرگونی‌ها بسیار بنیادی باشند.

بر اساس یافته‌ها، بین مشارکت اجتماعی و توسعه اقتصادی مناطق آزاد همبستگی مثبت و معنی‌داری وجود دارد.

تمرکززدایی و مشارکت در ابعاد مختلف برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی در دهه‌های اخیر مورد توجه اقتصاددانان و جامعه‌شناسان بوده است. اقتصاددانان مشارکت را وسیله‌ای برای افزایش نرخ رشد، کاهش بیکاری، شناخت توانایی‌ها و به کارگیری آن‌ها در سطحی فراگیر، و توزیع بهتر درآمدها می‌دانند. این در حالی است که اکثر دانشمندان علوم اجتماعی، مشارکت را هدف و جزئی از ابعاد توسعه اقتصادی می‌دانند.

توسعه یک فرایند مشارکتی است. فرایندهای مشارکتی هم‌چون حق اظهارنظر، آزاد بودن در جامعه و شفافیت، توسعه اقتصادی بلندمدت و موفق را تقویت می‌کند. اگر بپذیریم که تغییر ذهنیت محور توسعه در ابعاد مختلف آن است، چنین تغییراتی را نمی‌توان به صورت دستوری یا با زور از بیرون ایجاد کرد بلکه تغییر باید از درون جامعه شکل بگیرد. این نوع آزاد بودن در جامعه و گفتمان‌های فراگیر که برای فرایندهای مشارکتی مهم هستند، موثرترین راه برای اطمینان از این امر است که تغییر ذهنیت نه تنها در تعداد اندکی از نخبگان رخ می‌دهد بلکه به لایه‌های عمیق جامعه نیز نفوذ می‌کند. فرایندهای مشارکتی شامل گفتگوی آزاد و تعهدات مدنی فعال و گسترده می‌باشد. افراد جامعه باید درباره تصمیماتی که بر سرنوشت‌شان تاثیر می‌گذارد حق اظهارنظر داشته باشند. در بسیاری از کشورها و جوامع فقدان حاکمیت قانون و نبود شفافیت موجب تضعیف اقتصاد و آسیب زدن به فرایندهای مشارکتی می‌شود. وجود این مکانیسم‌های مشارکتی و حضور فعال بازیگران اقتصادی در عرصه تصمیم‌گیری و حل مسایل کاری و شغلی نقش بسیار موثری در توسعه اقتصادی بر جای می‌گذارد (استیگلیتز، ۱۳۹۷: ۶). نتایج مطالعات اخیر نشان می‌دهد که حتی در سطح مردم عادی، مشارکت منجر به کارایی طرح‌های توسعه‌ای می‌شود. مشارکت، اطلاعاتی درباره طرح‌ها فراهم می‌آورد که احتمالاً در دسترس کارگزاران توسعه‌ای و حتی دولت‌ها نیست. علاوه بر این مشارکت همراه با خود، تعهد را به ارمغان می‌آورد و تعهد توأم با تلاش بیشتر است، تلاشی که برای موفقیت طرح‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای ضرورت دارد (همان: ۹). بین درجه انسجام اجتماعی و مولفه‌های آن مانند اتحاد، همدلی، وحدت، نظم اجتماعی، عدالت اجتماعی و همبستگی اجتماعی با توسعه اقتصادی منطقه آزاد ارس رابطه مثبت معنی‌دار وجود دارد، به این معنی که هر چه همدلی و همبستگی اجتماعی در بین فعالین منطقه آزاد اعم از کارگزاران دولتی و غیردولتی بیشتر باشد، گام‌های مثبتی در جهت تحقق اهداف توسعه اقتصادی این مناطق برداشته می‌شود. بر اساس تحقیق خطیبی (۱۳۹۱: ۱۹)، اتحاد ملی بیشترین همبستگی را با توسعه ملی در ابعاد مختلف آن دارد.

اتحاد و انسجام آحاد و اقوام جامعه از مسایل عمده‌ای است که نیاز به بررسی دارد تا هویت جامعه حفظ گردد. زندگی اجتماعی انسان‌ها برای رفع نیازهای آن‌ها و حرکت از وضع موجود به وضع مطلوب شکل گرفته است. رسیدن به وضع مطلوب همان توسعه و پیشرفتی است که در طول تاریخ، جوامع راه‌های مختلفی را با در نظر گرفتن مولفه‌ها و ارکان و عناصر اساسی نظام اجتماعی خود برای نیل بدان در پیش گرفته‌اند (سیف‌اللهمی، ۱۳۸۲: ۴۷). درجه انسجام ملی و همبستگی اجتماعی و وحدت در طول تاریخ از شاخص‌های سنجش رشد و توسعه می‌باشد.

پیشنهاد‌های کاربردی

- پیشنهاد می‌شود مسئولین استان سرمایه انسانی موجود در منطقه را در اداره و مدیریت منطقه بیشتر بها داده تا این سرمایه انسانی با تکیه بر کفایت خویش و توجه به شرایط منطقه از طریق اعمال نفوذ در میان مردم بومی، به افزایش سرمایه اجتماعی (ایجاد همدلی و همبستگی بین مردم و ایجاد اعتماد بین مردم و عوامل منطقه آزاد) موجبات رشد و توسعه اقتصادی را در این منطقه و استان مهیا سازند.

- ثبات مدیریت و پرهیز از بازی‌های سیاسی و عزل و نصب‌های حزبی و جناحی مدیران منطقه آزاد به اجرای برنامه‌های بلند مدت در این منطقه می‌انجامد.

- با توجه به ماهیت فعالیت مناطق آزاد، مدیران تکنوکرات (اداری - صنعتی) پاسخگوی نیازهای مدیریتی این مناطق نبوده و به همین جهت پیشنهاد می‌شود؛ مدیران خلاق و نوآور جهت ایجاد بستر مناسب برای پرورش ایده‌های خلاق در این مناطق به کار گرفته شوند.

- برای تحقق اهداف مناطق آزاد باید نظام حقوقی (قوانین و مقررات) مستقل از قوانین مدنی و تجاری تنظیم و تصویب شود تا فارغ از روال اداری معمول در عرصه تجارت، بتوانند از طریق فعالیت‌های قانونی خویش، به تحقق اهداف توسعه اقتصادی یاری نمایند. به جای تصویب قوانینی در جهت افزایش تعداد مناطق آزاد و رقابت نمایندگان در جهت گسترش حوزه عمل مناطق آزاد، قوانینی تصویب شود که زمینه توسعه فعالیت‌های این مناطق را گسترش دهد.

- سیاست‌های تشویقی در جهت مشارکت هر چه بیشتر مردم بومی در فعالیت‌های منطقه آزاد و منتفع شدن از نتایج اقتصادی این منطقه انگیزه همکاری و همراهی آن‌ها را با برنامه‌ها و طرح‌های اجرا شده افزایش داده و از این طریق به تحقق اهداف این منطقه یاری می‌کنند.

- باید تدابیری اندیشه شود که سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی به سیاست‌های اداره منطقه آزاد اطمینان خاطر داشته باشند. کاهش ریسک سرمایه‌گذاری در این مناطق و ثبات سیاست‌های تجاری و مالی حاکم بر این مناطق می‌تواند به این امر یاری نماید.

-
- پیشنهاد می‌گردد مسئولان برنامه‌های فرهنگی مناسب در جهت امید به بهبود سطح زندگی و رفاه ساکنان منطقه اجرا نمایند تا از مقاومت و مانع‌تراشی مردم محلی برای اجرای طرح‌ها و برنامه‌های توسعه منطقه آزاد ارس کاسته شود.
 - پیشنهاد می‌گردد برنامه‌های جامع‌تری در سطح منطقه (چگونگی رفع معارض‌های محلی و سیاست‌های حمایتی از املاک و دارایی‌های ساکنان منطقه) برای تقویت سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی صورت گیرد.

منابع

- احقر، سیده مهسا؛ ذاکر حقیقی، کیانوش (۱۳۹۶). بررسی نقش سرمایه اجتماعی بر وضعیت اقتصاد مراکز شهرها (نمونه موردی: رینگ اول شهر همدان)، **فصلنامه مطالعات محیطی هفت حصار**. شماره ۲۰، صص ۹۷-۱۰۹.
- اختر محقق، مهدی. (۱۳۸۵). **سرمایه اجتماعی**. تهران، ناشر مؤلف.
- استرینگر، ارنست تی. (۱۳۷۸). **تحقیق عملی: راهنمای مجریان تغییر و تحول**. ترجمه: سیدمحمد، اعرابی؛ و داوود، ایزدی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- اسفنجانی، عباس؛ و دیگران. (۱۳۹۵). **بررسی عملکرد منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس**. ماهنامه بررسی‌های بازرگانی، شماره ۸۱.
- استرینگر، ارنست تی. (۱۳۷۸). **تحقیق عملی: راهنمای مجریان تغییر و تحول**. ترجمه: سیدمحمد، اعرابی؛ و داوود، ایزدی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- پوردیو، پیر. (۱۳۸۰). **نظریه کنش، دلایل علمی و انتخاب عقلانی**. ترجمه: مرتضی، مردیپا. تهران: انتشارات نقش و نگار.
- سیف‌الهی، سیف‌الله. (۱۳۸۲). **جامعه‌شناسی مسایل اجتماعی ایران**. تهران: جامعه پژوهان سینا.
- بولتن ویژه مناطق آزاد تجاری ایران. (۱۳۹۷). مرکز پژوهش‌های اتاق بازرگانی، شماره ۲۷.
- بهشتی، محمدباقر؛ و نصرالهی، لیلا. (۱۳۹۵). **تحلیلی بر نقش سرمایه اجتماعی در فرایند توسعه؛ رویکردی بین رشته‌ای**، **فصلنامه علوم اجتماعی**. سال ۲۵، شماره ۷۲.
- بهرامی؛ و خوش‌منش. (۱۳۹۵). **سنجش رابطه بین توسعه اشتغال و ارتقای امنیت در مناطق آزاد تجاری-صنعتی؛ مورد مطالعه منطقه آزاد تجاری بندر انزلی، پژوهشنامه نظم و امنیت انتظامی**. دوره ۹، شماره ۲.
- پروژه منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس. (۱۳۸۵). **مطالعات زنجیره ارزش**. زیر نظر استانداری بوشهر.
- پیرایش، رضا؛ و فتحی، سجاد. (۱۳۹۵). **تحلیل تاثیر سرمایه اجتماعی بر توسعه اقتصادی کشور**، ششمین کنفرانس ملی مدیریت، اقتصاد و حسابداری.
- خطیبی، سیدامیر محمد. (۱۳۹۶). **رهبری اخلاقی و تاثیر آن بر سرمایه اجتماعی در سازمان‌های دولتی**، **فصلنامه مدیریت سرمایه اجتماعی**. دوره ۴، شماره ۲.
- خوش‌چهره، محمد. (۱۳۷۷). **اثربخشی سرمایه اجتماعی در نظام توسعه ملی**، **فصلنامه مطالعات منابع انسانی**. دوره ۷، شماره ۲.
- رستم گورانی؛ و همکاران. (۱۳۹۲). **بررسی جایگاه مناطق آزاد تجاری قشم و توسعه پایدار**، **دو فصلنامه آمایش سرزمین**. دوره پنجم، شماره اول.
- رنانی، محسن؛ و مؤیدفر، رزیتا. (۱۳۹۰). **سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی: بررسی مقایسه‌ای استان‌های ایران**، **فصلنامه مدیریت و توسعه**. دوره ۲۱، شماره ۲ و ۶۹.
- سلامی، فریبا؛ و ضرونی، زهرا. (۱۳۹۶). **نقش مناطق آزاد در توسعه اقتصادی و ضرورت ایجاد آن در کردستان**. اولین همایش بین‌المللی برنامه‌ریزی اقتصادی. <http://conf.uok.ac.ir/epsbdr>
- شارع‌پور، محمود. (۱۳۸۳). **ابعاد و کارکردهای سرمایه اجتماعی و پیامدهای حاصل از فرسایش آن**. بررسی مسائل اجتماعی ایران، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- شیرخانی، محمدعلی؛ و واسعی‌زاده، نسیم سادات. (۱۳۹۰). **سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی بررسی مقایسه‌ای ایران و کره جنوبی**، **فصلنامه سیاست دانشکده حقوق و علوم سیاسی**. دوره ۴۱، شماره ۲، صص ۲۳۲-۲۱۳.
- طرح جامع مقصد کیش. (۱۳۹۴). **موسسه نواندیشان**. ناظر: محمدعارف خیابانی.
- عباسی اسفنجانی؛ و دیگران. (۱۳۹۵). **بررسی عملکرد منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس**، **ماهنامه بررسی‌های بازرگانی**، شماره ۸۱.

- علیپور، حامد. بررسی (۴). نقش سرمایه اجتماعی در کارآفرینی. هشمین کنفرانس ملی رویکردهای نوین مدیریت و اقتصاد و حسابداری بابل.
- قاسمی، وحید؛ ادیبی سده، مهدی؛ آذربایجانی، کریم؛ و توکلی، خالد. (۱۳۹۳). رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی، *مجله رفاه اجتماعی*. جلد (۱۰)، شماره ۳۶، ص ۲۷.
- قالیبافان، سیدحسن. (۱۳۹۳). بررسی رابطه اعتماد اجتماعی و آمادگی برای توسعه اقتصادی، مورد مطالعه: شهر بیرجند، *فصلنامه مطالعات فرهنگی ایران*. دوره ۹، شماره ۲.
- کجیاف؛ و همکاران. (۱۳۹۲). راهبردهای انگیزشی و خلاقیت، *مجله مطالعات آموزش و یادگیری*. دوره ۵، شماره ۱.
- کرمی، کامران؛ و عباسزاده، هادی. (۱۳۸۱). سرمایه اجتماعی و امنیت پایدار، *فصلنامه مطالعات راهبردی*. سال چهارم، شماره اول.
- لطیفی، غلامرضا؛ و قائمپور، محمدعلی. (۱۳۹۵). تاثیر مناطق ویژه اقتصادی بر رفاه و توسعه اجتماعی مناطق شهری و روستایی، مورد مطالعه: منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان، *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*. ۲۷.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۳). *بررسی عملکرد مناطق آزاد ایران*. دبیرخانه مجلس شورای اسلامی.
- نبوی، فرشته. (۱۳۹۳). رابطه بین سرمایه اجتماعی و مسئولیت اجتماعی، *مجله پژوهشگر*. دوره ۱۱، شماره ۳۶.
- نقدی، اسداله؛ و دیگران. (۱۳۹۱). *فرسایش سرمایه اجتماعی و مدیریت بحران در مناطق حاشیه‌نشین، شهرک سعدی شیراز*. دومین همایش ملی مدیریت بحران تهران.
- کلمن، جیمز. (۱۳۸۶). *بنیادهای نظریه اجتماعی*. ترجمه: منوچهر، صبوری. تهران: نشر نی. چاپ دوم.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۷). *پیامدهای مدرنیته*. ترجمه: محسن، ثلاثی. تهران: نشر مرکز.
- گیلیس، مالکوم؛ پرکینز، دوایت اچ؛ رومر، مایکل؛ و اسنودگراس، دانلد آر. (۲۰۰۰). *اقتصاد توسعه*. ترجمه: غلامرضا، آزاد. تهران: نشر نی.
- Bankston, C., L. and M. Zhou. (2002). Social Capital as Process: The Meanings and Problems of a Theoretical Metaphor, *Sociological Inquiry*. 72, (2), P.p: 285-317.
- Cohen, D., & Prusak, L. (2001). *In Good Company: How Social Capital Makes growth*. Paper submitted to ERSA, Jyvaskyla (Finland), Faculty of Economics, Tilburg university.
- Keffer and Knack. (2005). Does social capital have an economic pay off? A cross country investigation, *Quarterly Journal of economics*. No 7.
- Knack, Stephan and Philip, Keefer. (2000). Does Social Capital Have an Economic Payoff? *of Democracy*. 6, (1), P.p: 65-78.
- Portes, A. (2000). Social Capital: Its origins and applications in modern sociology, *Annual Review of Sociology*. 24, P.p: 1-24.
- Putnam, R., D. (1993). *Making Democracy Work*. Princeton university press, Princeton, routed, London.
- Sabatini, F. (2015). *The role of social capital in Economic development*. Investigating the causal nexus through structural Equations Models, University of Rome la Sapienza, Department of public Economics and SPES Development Studies Research center, University of casino, Department of Economics.
- Stiglitz, joseph., E. (2002). Participation and Development Perspectives from comprehensive development Paradigm, *Review of Development Economics*. Vol. 6, no. 2, P.p: 163-182.

Designing a model for the relationship between social capital and economic development in free trade zones

Heidar Mohammadzade
Bager Saroukhani
Abdolreza Adhami

The main purpose of this study was to design a model to explore the relationship between social capital and economic development in Iran's free trade zones. Economic development is accompanied by fundamental changes in the economy and an increase in production capacity, including physical, human and social capacities. Capital is one of the important determinants of economic programs and social capital in the form of skills, education and training and internship are factors of production and productivity. The research method is integrated and data collection tools were in-depth interviews and questionnaires, and using the underlying theory, the factors and components determining the model of the relationship between social capital and economic development of free zones were identified by the elites of this region. The statistical population was qualified people who were familiar with the affairs of free zones in the free zone. According to the designed model, the economic development of free zones requires the equipment that forms the basis of it. The proposed model includes the five categories of expanding knowledge-based production, creating and developing an advanced economy, domestic economic growth, making good use of all domestic and international capacities, and expanding the business culture and domestic production boom for exports.

Key words: *Model Design, Social Capital, Economic Development, Free Trade Zones of Iran.*